VOL- VII ISSUE- XII DECEMBER 2020 PEER REVIEW e-JOURNAL IMPACT FACTOR 6.293 ISSN 2349-638x

काळाची गरज व बदलते ग्रंथालयांचे स्वरूप

सहा. प्रा.संगिता गंगाराम उतेकर
ग्रंथपाल
द. ग. तटकरे महाविद्यालय माणगाव , रायगड

प्रस्तावना:

आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या युगात, माहिती आणि ज्ञानाची उपलब्धता आणि त्याच्या व्यवस्थापनाच्या पद्धतींमध्ये मोठ्या प्रमाणात बदल झाला आहे. डिजिटल युगातही ग्रंथालयांचे महत्त्व कमी झाले नाही, उलट ते अधिक वाढले आहे. ग्रंथालये केवळ पुस्तके आणि पत्रिका ठेवणारी ठिकाणे नसून, ज्ञानाचा संग्रह, व्यवस्थापन आणि प्रसारण करणारी संस्था आहेत. या लेखात ग्रंथालयांची काळाची गरज कशी आहे, त्यांचे विविध पैलू, आणि त्यांचे महत्त्व याचा सविस्तर अभ्यास केला आहे.

ग्रंथालयांचे महत्त्व:

ग्रंथालये म्हणजे केवळ पुस्तके ठेवणारी ठिकाणे नाहीत, ती म्हणजे ज्ञानाचे मंदिर, प्रेरणास्त्रोत आणि नवीन विचारांच्या निर्मितीचे केंद्र होय. प्रत्येक ग्रंथालयाच्या दारात शिरताना, आपण एका नव्या जगात प्रवेश करतो, जिथे अमर्याद ज्ञानाची खजिना आपल्या स्वागतासाठी तयार असतो. ग्रंथालये विद्यार्थ्यांना, संशोधकांना, आणि सामाजिक समुदायाला सार्थक शैक्षणिक आणि संशोधन साधने उपलब्ध करून देण्यासाठी महत्त्वाची भूमिका बजावतात. त्यांच्या माध्यमातून विद्यार्थी विशाल ज्ञान आणि संशोधन साधने उपयोगात आणू शकतात.

"ग्रंथालये ही मानवतेची ज्ञानकुंडे आहेत, जिथे प्रत्येक शब्द हे ज्ञानाची ज्वाला आहे."

ही वाक्ये ग्रंथालयाच्या महत्त्वाची ओळख करून देतात. ग्रंथालये आपल्याला एकत्र आणतात, ज्ञानाची गोडी वाढवतात आणि आपल्याला अनंत शक्यतांच्या जगात प्रवेश करायला मदत करतात.त्याचप्रमाणे, भारतीय कवी भास्कराचार्य यांनी म्हटले आहे.

"ज्ञानाच्या भांडारात, ग्रंथालय हा दीप आहे, प्रकाशाच्या मार्गावर, ग्रंथालय हा साथीदार आहे।"

१.ज्ञानाचा प्रवेश :

ग्रंथालये विविध प्रकारच्या ज्ञान स्रोतांचा संग्रह करतात आणि त्यांना सुव्यवस्थित पद्धतीने ठेवतात. पुस्तकं, संशोधन पत्रिका, ई-बुक्स, डेटा बेस आणि अन्य डिजिटल माध्यमे या सर्वांचा वापर करून ग्रंथालये विद्यार्थ्यांना, प्राध्यापकांना आणि संशोधकांना आवश्यक माहिती उपलब्ध करून देतात.

२.शैक्षणिक आणि संशोधन सहाय्य :

ग्रंथालये शैक्षणिक आणि संशोधन कार्यासाठी महत्त्वपूर्ण साधन आहेत. विद्यार्थ्यांना त्यांच्या अभ्यासक्रमाच्या संदर्भात आवश्यक माहिती, प्राध्यापकांना अध्यापनासाठी आवश्यक साधने, आणि संशोधकांना त्यांच्या संशोधनासाठी महत्त्वपूर्ण माहिती मिळवून देण्यासाठी ग्रंथालये अनिवार्य आहेत.

३.डिजिटल प्रवेश आणि माहिती व्यवस्थापन :

आजच्या डिजिटल युगात, ग्रंथालये डिजिटल साधनांचा वापर करून माहितीचे व्यवस्थापन आणि प्रसारण करत आहेत. ई-बुक्स, ई-जरनल्स, संशोधन डेटाबेस, आणि अन्य डिजिटल साधनांचा समावेश करून, ग्रंथालये अधिक सुलभ आणि जलद माहिती उपलब्ध करून देत आहेत.

४.माहिती साक्षरता :

ग्रंथालये विद्यार्थ्यांना आणि संशोधकांना माहिती शोधणे, तिचे मूल्यांकन करणे, आणि योग्य पद्धतीने वापरण्याच्या कौशल्यांचा विकास करतात. माहिती साक्षरता कार्यक्रमांद्वारे, ग्रंथालये वापरकर्त्यांना संशोधनाचे योग्य तंत्र,

स्रोतांचा विश्लेषण, डेटा व्यवस्थापन, आणि माहितीचा नैतिक वापर करण्यास मदत करतात.

५.सांस्कृतिक आणि ऐतिहासिक महत्त्व :

ग्रंथालये केवळ ज्ञानाचे स्रोत नसून, सांस्कृतिक आणि ऐतिहासिक दृष्ट्या महत्त्वपूर्ण दस्तऐवज, हस्तलिखिते, आणि पुस्तकांचा संग्रह करतात. या संग्रहांमुळे विविध संस्कृतींचा अभ्यास, इतिहासाची समज आणि सांस्कृतिक वारसा जपण्यास मदत मिळते.

ग्रंथालयची काळाची गरज:

काळाच्या पुरोगामी आवश्यकतांमुळे ग्रंथालयांना आपले सेवा प्रदान आणि प्रचार करण्यासाठी नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर करावा लागत आहे. इंटरनेट आणि डिजिटल साधनांचा विस्तार यामुळे वापरकर्तांची अपेक्षा आणि गरजा कसे बदलत आहेत, यावर ग्रंथालयांना लक्ष ठेवावे लागते.

१.माहितीच्या वाढत्या गरजा :

तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमुळे माहितीची प्रमाण वाढत आहे आणि त्यासह त्याचे व्यवस्थापनाचे आव्हान देखील वाढत आहे. ग्रंथालये या माहितीचे सुव्यवस्थित व्यवस्थापन करून ती वापरकर्त्यांना सुलभ पद्धतीने उपलब्ध करून देतात.

२.संशोधनाची वाढती मागणी :

आधुनिक काळात संशोधनाच्या विविध क्षेत्रात वाढ झाली आहे. या संशोधनाला आवश्यक असणारे संदर्भ, डेटा, आणि साहित्य उपलब्ध करून देणे हे ग्रंथालयांचे महत्त्वाचे कार्य आहे. संशोधनाच्या यशासाठी आवश्यक त्या सर्व साधनांची उपलब्धता ग्रंथालयांद्वारे सुनिश्चित होते.

३.डिजिटल युगातील आव्हाने :

डिजिटल युगात माहितीच्या विश्वसनीयतेची समस्या उद्भवली आहे. इंटरनेटवरील माहितीची प्रमाण आणि तिचे सत्यापन करणे एक मोठे आव्हान आहे. ग्रंथालये विश्वसनीय आणि सत्यापित माहिती उपलब्ध करून देतात, ज्यामुळे वापरकर्त्यांना योग्य माहिती मिळते.

४.सामाजिक समावेश :

ग्रंथालये सर्व वयोगटातील, आर्थिक परिस्थितीतील, आणि सामाजिक स्तरातील लोकांसाठी खुले असतात. त्यामुळे ग्रंथालये एक सामाजिक समावेशकता निर्माण करतात. येथे सर्वांना समानतेने ज्ञान प्राप्त करण्याची संधी मिळते.

५. सेवा प्रचार आणि जागरूकता :

ग्रंथालयाच्या विविध सेवांची माहिती विद्यार्थ्यांना आणि प्राध्यापकांना पोहचवणे महत्त्वाचे आहे. नवीन पुस्तके, पत्रिका, ई-रिसोर्सेस, आणि विशेष कार्यक्रम यांची माहिती वितरित करणे हे उद्दिष्ट आहे.

६. वापरकर्त्यांशी संवाद :

ग्रंथालये त्यांच्या वापरकर्त्यांशी विपणनाच्या माध्यमातून अधिक प्रभावी संवाद साधू शकतात. वापरकर्त्यांच्या गरजा, अपेक्षा, आणि आवडी समजून घेण्यासाठी नियमित सर्वेक्षणे, फीडबॅक फॉर्म, आणि चर्चा सत्र आयोजित करणे आवश्यक आहे.

७. आर्थिक फायदे :

ग्रंथालयांना होणारे आर्थिक फायदे समजण्याकरिता विपणन धोरण महत्त्वाचे आहे. विपणन सेवांमुळे ग्रंथालयांना सदस्यता फी, ई-रिसोर्सेसची विक्री, आणि विशेष कार्यक्रमांची महिती वितरित करावी लागते, जे त्यांच्या आर्थिक स्थितीला सक्षम करते.

८. शैक्षणिक आणि संशोधन परिणाम :

विपणन आणि प्रचारामुळे शिक्षण आणि संशोधनावर होणारे परिणाम अभ्यास करणे महत्त्वाचे आहे. ग्रंथालयांच्या सेवांचा विस्तारित वापर विद्यार्थ्यांच्या शिक्षण आणि संशोधन कार्यक्रमांना सहायक ठरते.

निष्कर्ष :

ग्रंथालये काळाची गरज आहेत. ते केवळ माहितीचे संग्रहण केंद्र नसून, ज्ञानाचा प्रसार, व्यवस्थापन आणि संरक्षण करणारी संस्था आहेत. शैक्षणिक, संशोधन, डिजिटल माहिती व्यवस्थापन, आणि सामाजिक समावेश या सर्व बाबींमध्ये ग्रंथालयांचे महत्त्व अनन्यसाधारण आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या युगातही, ग्रंथालये त्यांच्या सेवा आणि सुविधांद्वारे समाजाच्या विविध गरजा पूर्ण करत आहेत. त्यामुळे ग्रंथालयांचे अस्तित्व आणि त्यांचा विकास अनिवार्य आहे.

ग्रंथालये म्हणजेच आपली सांस्कृतिक आणि बौद्धिक वारसा जपणारी स्थाने आहेत. ते आपल्या भविष्याची दिशा दाखवणारे दीप आहेत. या दीपाची ज्योत कधीही मंद होऊ

नये, तर ती अधिक तेजस्वी व्हावी, याकरिता प्रयत्न करायला हवेत. ज्ञानाच्या हे महत्त्व समजून, त्याच्या संवर्धनासाठी प्रत्येकाने प्रयत्न करावयास पाहिजे. ग्रंथालयांनी विपणन आणि प्रचारावर भर दिला तर त्यांच्या सेवांचा वापर वाढण्यासाठी महत्त्वाची उपक्रमे आहे. सामाजिक माध्यमांचा वापर करून, इव्हेंट्स आणि प्रकट प्रचार साधनांचा वापर करून ग्रंथालयांची सकारात्मक प्रतिमा निर्माण करणे आवश्यक आहे.

संदर्भ :

१. Lancaster, F. W. (१९९३). If You Want to Evaluate Your Library. University of Illinois, Graduate School of Library and Information Science.
२. Oakleaf, M. (२०१०). The Value of Academic Libraries: A Comprehensive Research Review and Report. Association of College and Research Libraries.
३. Kennedy, M. R. (२०१३). Marketing your library's electronic resources. American Library Association.
४. Spalding, H. H., & Wang, J. (२००६). Marketing academic libraries in USA: Challenges and opportunities. Chinese Librarianship: an International Electronic Journal.
५. Rowley, J. (२००१). Information marketing. Ashgate Publishing.
६. De Sáez, E. E. (२००२). Marketing concepts for libraries and information services. Facet Publishing.